

9. Pakty i Konstytutsii Zakoniv ta Volnostei Viiska Zaporozkoho [Tekst] // Shiusarenko A. H., Tomenko M. V. Istoriiia ukrainskoi konstytutsii. – K.: T-vo «Znannia» Ukrainy, 1992. – S.25–37.

10. Praktychne relihiiieznavstvo: kolektyvna monohrafiia [Tekst] / za red. profesoriv A. Kolodnoho i L. Fylypovych. – K.: Ukrainska konfederatsiia zhurnalistyv ta Ukrainska asotsiatsiia relihiiieznavstiv, 2012. – 315 s.

11. Sokhan P. S. B. D. Hrinchenko – M. P. Drahomanov: dialohy pro natsionalnu ukrainsku spravu [Tekst] / P. S. Sokhan // Dzhherela z istorii suspilno-politychnoho rukhu v Ukraini XIX – poch. XX st. – Vyp.1 / NAN Ukrainy; In-t ukrainskoi arkhieohrafi. – K., 1994. – S.5–17.

12. Tetcher M. Ia viriu [Tekst] / M. Tetcher // Konservatyzm: antolohiia / uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. – 2-he vyd., pererob. i dopovn. – K.: Prostrir; Smoloskyp, 2008. – S.422–430.

Radko P. G., *Doctor of Historical Sciences, professor of the Department of Political Economy, Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University (Ukraine, Poltava), polkafedra@mail.ru*

Avanesyan G. M., *assistant professor of department of jurisprudence, Poltava institute of economy and trading «University Ukraine» (Ukraine, Poltava), polkafedra@mail.ru*

Basenko R. O., *post-graduate student of the department of the world history and methodology of teaching of the history, Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University (Ukraine, Poltava), ruslan.basenko@mail.ru*

Christian and humanistic values, spiritual and religious culture in the politic and legal experience of creating Ukrainian statehood in XVII–XVIII centuries

The article is devoted to understanding the Christian and humanistic, spiritual and religious foundations of the national political and legal experience in the creation of the Ukrainian state from the second half of 16th until the beginning of 18th century. The authors, taking into account the interpretation of the main provisions of the Constitution of Pylyp Orlyk in 1710 called «Pacts and Constitutions, laws and liberties of Zaporizhia Army», consider the role of the Orthodox religious tradition in public-institutional, political, legal and international approval of statehood of the Ukrainian Cossacks in modern time. Our article confirms the idea that the Orthodox faith was seen by the Cossack societies the spiritual foundation and a powerful component of the Ukrainian state structure, and the hetman was authorized to take all the different measures to prevent any oppression of orthodoxy. Particular attention is paid to the analysis of the scientific and theoretical features of church–state (political and religious) relations, and also, the article presents a historical retrospective and grounds the perspectives of partnership of church–state and interfaith relations in Ukraine that became more tolerant towards each other.

Keywords: religion, Ukrainian church, Orthodoxy, Christian and humanistic values, the Constitution of Pylyp Orlyk, the national traditions of creating the statehood, spiritual and moral virtues, the state–church partnership, interfaith relations, consolidation.

* * *

УДК 930:[316+33](477)«15/17»

Баранник А. М.,
аспірант кафедри історії України факультету
історичної освіти, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), a.m.barannik@gmail.com

Візія запорозького козацтва польського історика Лешека Подгородецького

Здійснено аналіз історичних праць польського дослідника Л. Подгородецького (1934–2000) на предмет його поглядів на процес виникнення, розвитку та значення запорозького козацтва. Розкрито основні гіпотези історика стосовно процесу становлення військово–політичного та економічного суверенітету Запоріжжя у XVI–XVIII ст. та його роль у процесі становлення Української Козацької Держави Б. Хмельницького, яку Л. Подгородецький вважав першою українською державою.

Ключові слова: Лешек Подгородецький, Запоріжжя, Січ, Нова Січ, запорозьці, виникнення козацтва, польська історіографія.

Серед польських україністів, Лешек Подгородецький (1934–2000 рр.) [1] посідає особливе місце, позаяк писав свої праці для широкого кола читачів, а отже, суттєво

вплинув на становлення тамтешньої суспільної думки про Україну та її минуле. Його спеціалізацією була історія Польщі та України, зокрема, ранньомодерного періоду. Він один з небагатьох польських істориків, які займалися українознавчими студіями в ПНР, та взагалі єдиний, хто написав монографію про запорізьке козацтво [4, с. 304]. Погляди Л. Подгородецького на історію України перекликалися з візією іншого відомого тогочасного польського україніста В. Серчика, і загалом характеризувались відходом від поглядів традиційної польської історіографії. Подгородецький розглядає історичний процес на українських землях, як поступальний розвиток місцевої людності, й з середньовічних часів вже називає українцями, вважаючи їх рівноправним народом поряд з поляками та росіянами. Цікаво, що Л. Подгородецький вважав шкідливим для Польського королівства прилучення українських земель у 1569 р., оскільки це призвело до «некорисних для краю змін внутрішніх (сприяло децентралізації) та негативно вплинуло на закордону політику» [5, с. 213–214]. Адже відтепер, фактично всі сили держава кидала на лагодження питань східних «кресів», з яких одним з найбільш нагальних, було козацьке. Іншою фундаментальною ідеєю, якої дотримувався історик, було визнання Війська Запорозького з 1649 р., як «першої в історії самостійної української держави» [5, с. 270].

Л. Подгородецький вважає, що на формування українського козацтва сильно вплинув природній фактор Наддніпрянської і Подніпрянської України. Тут умови навколишнього середовища інтенсивно сприяли розвитку землеробства, а в степовій частині – тваринництва [4, с. 7–8]. А у випадку власне Запоріжжя, то природні багатства краю були настільки високими, що їх розробка промисловиками навіть призвела до девальвації ціни на шкури деяких тварин, наприклад бобрів до 5–ти грошей за одну «сороку». Автор наголошує, що в порівнянні з польським селянством, українське в часи формування козацького стану, було значно багатшим, тому коли на цей терен поширилося магнатсько–шляхетське землеволодіння, українські селяни відчували значно різкішу зміну [4, с. 8]. Загалом, дослідник виокремлює наступні чинники формування запорозького козацтва:

1. Поширення на територію України магнатсько–шляхетського землеволодіння, що стало можливим внаслідок реалізації Люблінської унії. Це призвело до поширення на відносно вільне українське селянство системи кріпосних відносин. При цьому панщина, спершу відносно невелика, до кінця XVI ст. виносила вже 3–5 днів.

2. Одночасно з поширенням кріпацтва, зростає релігійний та національний тиск. Це призвело до втрати національної еліти – української аристократії, яка швидко спольщилася та окатоличилась. Тим самим, зникла та єдина верства українського суспільства, яка в той період мала найбільше можливостей легально боронити українські національні та культурні інтереси. Окрім того, як зазначає автор, колонізація аристократії мала наслідком те, що «відстань, яка ділила люд від магнатів поглиблювалася» [5, с. 218].

3. Перехід Кримського Ханства у васальну залежність від Туреччини. Це призвело до розриву

попереднього литовсько-татарського антимосковського союзу і початку грабіжницьких виправ татар на українські землі. Як справедливо пише Л. Подгородецький: «На Україні запанував стан війни, який унеможлилював загосподарювання південної частини краю» [4, с. 13]. При цьому слабке литовське і польське військо не могло забезпечити надійної охорони, тому не дивно, що на традиційних татарських битих шляхах рідко яке поселення могло простояти більше 10 років [4, с. 14].

4. Розчарування мешканців краю в офіційні владі та усвідомлення необхідності спирання майже виключно на свої сили під час захисту від татарських нападів. Адже починаючи з 1474 р. [2, с. 20] татарські орди майже безперестанно вчиняли напади на українські воеводства ВКЛ і Корони Польської. Автор пише: «Чи ж можемо дивуватись, що люд... України не тішив своїх панів симпатіями? Що почав мріяти про силу, яка б його захищала від татарів і панів польських? В такій то ситуації творилося козацтво» [4, с. 14]. Таким чином, через слабкість кресової ладі Речі Посполитої, українці в обороні перед наїздами орд, часто могли покластися тільки на козацтво [5, с. 227].

Загалом, автор наголошує, що питання про обставини виникнення українського козацтва не є простим і потребує ґрунтовного вивчення. Автор наводить цікаві приклади, які показують, що в XIII – середині XV ст. саме слово «козак» аж ніяк «не тішилось у поспільстві доброю славою» [4, с. 15]. Та характеризує три найпоширеніші теорії виникнення цієї формації – українську, польську та радянську [4, с. 21].

Польський дослідник зазначає, що на час початку формування українського козацтва, в Україні південна межа осілости заледве трішки відходила у низ від лінії Кам'яння Подільського – Брацлава – Канева – Черкас – Чернігова – Путивля [4, с. 15]. А все що було на південь від цієї лінії, становило Дике Поле – майже безлюдну і дуже небезпечну територію, яка, проте, притягала «багато готових на все сміливців» [4, с. 16]. У соціальному складі перших українських козаків, Л. Подгородецький на перше місце ставить українських селян-втікачів, які там «шукали сховку перед зростаючим утиском панів... Хто на Україні був енергійним, хто не хотів відробляти панщини, хто хотів жити вільно, той втікав в степи. Ніхто тут його не шукав, ніхто його не карав. З'явилися також мешканці українських містечок і дрібна убога шляхта» [4, с. 16]. До них також автор додавав різного роду авантюристів та тих, хто мав проблеми з правом, – і тих і других «ніколи не бракувало в речі Посполитій» та сусідніх країнах, загалом нараховуючи представників 22-х народів [4, с. 48].

Першою хвилею запорозького козацтва, дослідник називає промислове «осадництво» (уходництво), яке тривало в не зимові період року. А з часом «більшість осадників лишалася в степах на завжди» [4, с. 18]. Необхідність організації захисту від татарської загрози, зумовила організування уходників у ватаги на чолі з отаманами, а пізніше – в більш масштабну централізовану систему козацького самоврядування Запоріжжя [4, с. 18]. Шляхетський компонент був вагомим на перших етапах існування запорозького козацтва, але з часом його відсоток спадає до мінімуму

і козацтво стає «*hultajstwom cholopskim*». Але оскільки земель в степах не бракувало, козаки їх займали і ставали свого роду шляхтою [5, с. 226–227]. При цьому, історик вважає, що мілітаризований характер господарської активності запорожців вже у XVI ст. вивищив козаків з загального шеругу поспільства й зробив їх де-факто рівними шляхті. Проте, межа між українським поспільством і козацтвом була «*дуже плинна*» [5, с. 227].

У своїх українознавчих студіях, Л. Подгородецький багато уваги приділив висвітленню ролі запорозького козацтва у боротьбі з татарами й турками, залучаючи до цього цікаві документи: уривки з давніх хронік, історичних праць та тогочасного дипломатичного листування [4, с. 22–29].

Першою Січчю Запорозькою, дослідник вважає Хортинську фортецю «магната» Д. Вишневецького [5, с. 228–229], який «*заради пригод покинув спокійне життя і маєток*» [4, с. 31]. При цьому, Л. Подгородецький наділяє князя рисами фактично самостійного володаря, який інтенсивно веде дипломатичні перемовини з Москвою та Варшавою, намагаючись схилити їх до спільних військових дій проти татар [4, с. 32]. Ці його заходи посприяли тому, що вже в другій половині XVI ст. Січ стає самостійною політичною та військовою силою, яка навіть вдається до зовнішньої експансії – окрім нападів на турків і татар, козацькі ватажки такі як брати Підкови організують походи в Молдову з метою посісти тамтешній трон [4, с. 38–39]. Іншими ознаками набуття запорозькими козаками значного політичного суверенітету, на думку автора, була акція австрійського посла Еріха Лясоти, котрий вів переговори з січовиками в обхід офіційної Варшави [5, с. 237] та укладення запорожцями договору 1625 р. з кримським ханом Шагін Гіреєм, всупереч рішенням уряду Речі Посполитої [2, с. 149]. Цього разу Польське королівство усвідомило загрозу своїм інтересам й вдалося до військових дій проти запорожців з метою ліквідувати їх фактично самостійну зовнішню політику. Похід польських військ проти запорожців закінчився підписанням Куруківської угоди, якою Запоріжжя формально визнавало владу Речі Посполитої [2, с. 150].

Дослідник вирізняє кілька ґатунків козаків – запорожці, городові, надвірні, хоруговні (відділи, які служили в регулярному війську) та реєстрові [4, с. 47]. Л. Подгородецький детально описує повсякденне життя запорожців, наголошуючи на його простоті та максимальній практичності [4, с. 48–57]. Історик пояснює заборону жінок на Січі «*безустанним станом війни*». Тому, Січ була єдиним великим населеним пунктом в Європі цілком позбавлена жінок, до того ж її населення варіювалось від пори року, збільшуючись в теплі пори і зменшуючись в холодні. Культурний рівень, на думку дослідника, не був аж таким низьким, як уважала традиційна історіографія, оскільки старшина та частина рядового козацтва вміли читати та писати, а одним з найпоширеніших занять була торгівля, яка вимагала наявності саме таких знань [4, с. 58–59]. Цікаво Л. Подгородецький описує й типовий психотип запорозького козака, як веселого, схильного до жартів і при цьому затятого та впертого. Що особливо яскраво проявлялося у творчості та вигадливих прозвісках, які

з часом ставали прізвищами. Історик зазначає, що важкі й часом вкрай небезпечні обставини життя виробили в запорожців дуже міцний позитивний світогляд та любов до розваг – танців, музики й співів [4, с. 60–61].

Польський дослідник наголошував, що для Речі Посполитої запорозьке козацтво було дуже дешевою військовою силою, воно брало участь в майже всіх війнах, які вело Польське королівство, хоч часто не виносячи з них для себе жодних зисків. Польський уряд навпаки, практикою обмеженого реєстру намагався постійно контролювати чисельність козацтва, чим зумовлював перманентний конфлікт [5, с. 231–232]. Так, історик наводить свою версію поразки гетьмана Жолкевського в Цецорській битві 1620 р. На думку Л. Подгородецького причиною Цецорської катастрофи стала відсутність допомоги від запорожців. Адже майже у всіх попередніх виправах коронного війська саме козаки надавали істотну допомогу. Тепер же, через незадоволеність козацтва Роставицькою угодою 1619 р та через антипольську агітацію ерусалимського патріарха Феофанеса, запорожці відмовились підтримати молдавську акцію польського війська [5, с. 245–246].

Л. Подгородецький справедливо відзначав вирішальну роль запорожців у козацьких повстаннях кінця XVI – 30-х рр. XVII ст. Та у перших роках Національно-Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, зазначаючи, що саме запорожці були тою єдиною організаційною силою здатною підняти і повести за собою антипольське повстання [3, с. 104–105].

У своїй монографії про запорозьких козаків, Л. Подгородецький особливу увагу приділяє періоду Нової Січі. На його думку, самостійність Запорозької Січі у XVIII ст. зліквідував саме Петро I [4, с. 253]. Історик відзначає також небувалий доти господарський розвій на Запорозжжі періоду Нової Січі (зумовлений у тому числі й трансформацією суспільної свідомості січовиків у бік престижності господарських занять), зокрема наводить цікаві дані щодо проваджені запорожцями торгівлі: «...у 1773 р. 3-ри козаки продали татарам в Перекопі 86 шкiр вiвць, 350 пудiв меду i 3 барилки горiлки. Інший вислав на продаж 160 пудiв меду» [4, с. 257]. Також слухним є його погляди на економічні причини ліквідації Січі, автор вважає, що головною з них було прагнення російського дворянства до заволодіння землями Запоріжжя [4, с. 280]. Лешек Подгородецький цікаво оцінює кількість людної Запорозжжя в цей період, на його думку кількість козаків у середині XVIII ст. могла бути близько 25 тис. (з сірою), а посполитих – 80 тис [4, с. 267].

Щодо причин ліквідації Січі, то автор на перше місце ставить участь частини запорожців у повстанні О. Пугачова та економічні суперечності: «Участь запорожців у повстанні Пугачова визначила долю Січі 23 квітня 1775 року в Петербурзі був ухвалений вирок на козацьку твердиню... Республіка Запорозька – осередок антифеодальної боротьби населення, єдиний в Росії терен, що мав залишки демократичних інституцій та політичної самостійності – не могла існувати в централізованій державі, керованій абсолютною монархією» [4, с. 280]. Дослідник вважає, що Запорозька Січ втратила своє військово значення для імперії після Кючук–Кайнарджийського миру 1774 р. «На багаті степи Запоріжжя віддавна ласо поглядали російські

дворяни, які бачили тут придатні до колонізації терени, закладання фільварків і збагачення. Тепер знайшовся претекст» [4, с. 280].

Отже, в 1970–1980-ті рр. польський дослідник історії ранньомодерної України написав низку праць в яких тією чи іншою мірою розкриває походження, сутність та значення запорозького козацтва. На думку Л. Подгородецького, запорозьке козацтво почало формуватися у XV ст. внаслідок дії таких чинників, як: татарська загроза, відсутність сильною влади ВКЛ й Р.П. в Наддніпрянській Україні, поширення магнатського землеволодіння та через природні багатства Запоріжжя. Дослідник високо оцінює роль запорожців у освоєнні Низу та через їх вклад у створення «першої української держави» в часи гетьмана Б. Хмельницького. Серед причин ліквідації Січі, Л. Подгородецький виокремлює як політичний (конфлікт демократичної запорозької моделі державності й російського абсолютизму) так і економічний аспекти.

Список використаних джерел

1. Leszek Podhorodecki / Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Leszek_Podhorodecki
2. Podhorodecki L. Chanat Krymski i ego stosunki z polską w XV–XVIII w. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1987. – 317 s.
3. Podhorodecki L. Dzieje Kijowa. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1982. – 329 s.
4. Podhorodecki L. Sicz Zaporoska. Wydanie II poprawione i uzupełnione. – Wrocław: Książka i Wiedza, 1970. – 304 s.
5. Podhorodecki L. Zarys Dziejów Ukrainy. Tom 1. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1976. – 312 s.
6. Podhorodecki L. Zarys Dziejów Ukrainy. Tom 2. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1976. – 358 s.

Barannik A. M., graduate student of study Department of History of Ukraine Faculty of History Education, NPU Dragomanova (Ukraine, Kyiv), a.m.barannik@gmail.com

Zaporizhzhya Cossacks in the works of polish historian Leszek Podhorodetsky

In the article the analysis of historical works of Polish researcher L. Podgorodetsky (1934–2000) in terms of his views on the process of Zaporizhzhya Cossacks and characteristics of the examined factors the author of this process. The author deals with the concept of Zaporizhzhya Cossacks in the XV–XVIII centuries, its participation in the socio-political events in Eastern Europe. Showing the significance of Zaporizhzhya Cossacks according to L. Podgorodetsky in the history of Ukraine and the Rzeczpospolita. The basic hypothesis regarding the process of becoming a historian of military-political and economic sovereignty in Zaporozhye XVI–XVIII centuries and its role in the formation of Ukrainian Cossack State Khmelnytskyho by L. Podgorodetsky considered the first Ukrainian state.

Keywords: Leszek Podgorodetsky, Zaporozhye, Sich, New Sich, Cossack origin, polish historiography.

* * *

УДК 634.8:930.24

Малащук О. С.,

кандидат економічних наук, доцент,
перший проректор, Одеський державний
аграрний університет; докторант Національної
сільськогосподарської бібліотеки НААН України
(Україна, Одеса), malashcuk@yandex.ua

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИНОГРАДАРСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТЬ

Проаналізовано розвиток виноградарства на півдні України наприкінці XVIII – початку XIX ст. Показано, що становлення виноградарства в цей період на землях сучасної України відбувалось за активної підтримки Російської імперії: завезення виноградних насаджень з інших територій, проведення заохочувальних заходів серед місцевого населення, які займались посадкою